

Extracting indicators and examples of social responsibility in the thirty-first letter of Nahj al-Balagha

(Research Article)

Mohammadreza Yousefzadeh Choosari^{1*} , Esa Zamaniyan²

Submission Date: 9 February 2024

Revision Date: 20 April 2024

Acceptance Date: 28 May 2024

(Page 29-48)

Abstract

Man is a social being who lives in society and responsible behavior, as one of the indicators of a perfect human being should be strengthened in him/her. In Islamic societies, this can be done through identifying examples of social responsibility from religious sources and including them in various educational programs. Based on this, the aim of this research was to identify the indicators and examples of social responsibility from the perspective of the valuable and rich teachings of the 31st letter of Nahj al-Balagha. The research approach was mixed (qualitative and quantitative) and the research method was a qualitative case study. Categorical analysis was used to analyze the findings. To determine the validity of the findings, validity, reliability, verifiability and transferability indicators were used. Based on the findings, 5 key categories including serving the humankind and social development, gaining social experience, paying attention to the conditions and situation and social context, solving the problems of vulnerable people and striving for the progress and future of the society were extracted as indicators of responsibility. 25 examples were identified for the indicators and the degree of compatibility of the examples with the indicators from the experts' point of view was .92 percent.

Keywords: Social Responsibility, Nahj al-Balagha, Letter thirty-one, Examples.

1. Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran

2. PhD in Curriculum Development, Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran

*: Corresponding Author:

Email: nimrooz@basu.ac.ir

How to cite this article: Yousefzadeh Choosari, M. R., & Zamaniyan, E. (2024). Extracting indicators and examples of social responsibility in the thirty-first letter of Nahj al-Balagha, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(45), 29-48. <https://doi.org/10.22084/nahj.2024.28946.3030>

Extended Abstract

1. Introduction

Considering the comprehensiveness and inclusiveness of the valuable book Nahj al-Balagha, there is no doubt that the issue of social responsibility, like all issues of life, has been a guiding light in different parts of this book. For example, Imam Ali (AS) believes that God's hand is with those who live in congregations and calls people to avoid dispersion stating that a person who is alone and far from society and congregations will be Satan's easy target. Also, from the perspective of Nahj al-Balagha, a person is not powerless towards the society in which he lives. He learns responsibility that everyone, at any level, is responsible and accountable for all his affairs and deeds related to himself. No one can treat people as he wants and not consider himself accountable. Individuals are even responsible for the way they look and express themselves. Accordingly, in this study, indicators and examples of social responsibility are examined from the perspective of Letter 31 of Nahj al-Balagha.

2. Theoretical Framework

Various definitions of social responsibility have been provided. Zaman, Jin, Samara, and Jamali defined social responsibility as the acceptance of responsible social behavior in line with the desired response to the demands of society. Wallis and Alvarez-Rodrigues defined social responsibility as the management of organizational impact. Harjoto and Jo defined it as a set of efforts to achieve social goals beyond financial and economic goals. Social responsibility refers to the feeling and action that individuals consciously and freely show within the framework of their position and roles towards various social, political, economic, and other issues and refers to the commitment, duty, and belonging of individuals and groups (Talebi and Khoshbin,). This concept has economic, social, and environmental dimensions (Blackburn). Social responsibility can also be examined from the perspective of political citizen duties, economic citizen duties, social citizen duties, global citizen duties, and virtual citizen duties (Kakbedes and Kalu). Identifying the indicators of social responsibility from the perspective of letter 31 of Nahj al-Balagha can have many desirable functions for the educational system and society. Among them, we can mention the education of responsible, conscientious citizens who are aware of social duties and responsibilities, creating a new meaning and concept in the collective life of individuals, dealing with the crisis of social identity, respecting social rights, increasing the scope of social well-being,

and producing public good, social welfare and economic and environmental security.

3. Research Method

The research was conducted using a mixed method approach (qualitative-quantitative) and the case study method. In the first step and in the qualitative part, social responsibility indicators were extracted from the text of Letter 31. The statistical population consisted of the valuable book of Nahj al-Balagha and all books, articles and databases in which Letter 31 of Imam Ali (AS) to Imam Hassan Mujtaba (AS) had been discussed. The statistical sample consisted of the text of Letter 31 of Nahj al-Balagha and all available sources that had discussed social responsibility. The data collection tool was research forms. Categorical analysis (main and sub-categorical) was used to analyze the data. In the quantitative section, the CVR method was used to determine the appropriateness of the samples. To determine the validity of the qualitative findings, the categories identified by the research team were examined. To determine the reliability criterion, the categories were examined by two external analysts. To determine the confirmability criterion, the entire research process was recorded and to determine the transferability criterion, external analysts and multiple and diverse sources were used.

4. Conclusion

The results showed that the most important indicators of social responsibility include serving others and social development, gaining social experience, paying attention to the conditions, situation, and social context, solving the problems of vulnerable people, and striving for the progress of society in the future.

In explaining these findings, it can be stated that moderation and avoiding excesses in carrying out social responsibilities can solve many issues and problems of society. Based on the valuable statements of Imam Ali (AS), it can be stated that society will move towards happiness if it adheres to Islamic ethics and rules and moderation in carrying out responsibilities in the path of carrying out social responsibility towards serving others and social development. The second most influential factor in creating and strengthening indicators of social responsibility among individuals in society is gaining social experience. Accordingly, in a society in which the culture of study, investigation and research is not encouraged, it cannot be expected that individuals in that society pay attention to gaining social experience and carry out their social responsibilities in a desirable manner.

The master of the pious Imam Ali (AS), who pays attention to building experiences on past experiences, considers acquiring basic knowledge and empowering people to live honorably throughout life to be the main requirements for gaining social experience. Another component that can help develop and nurture the spirit of social responsibility among members of society is understanding and comprehending the conditions, context, and social situation. Educating people with a critical attitude towards undesirable and unpleasant social phenomena and striving to educate empathetic, altruistic, and benevolent people will lead to understanding and comprehending the conditions, context, and social situation for fulfilling social responsibilities. Comprehensive support for members of society and distributing the necessities of life among the poor are among the most fundamental social responsibilities of members of society to pay attention to the issues of socially vulnerable individuals.

References [in Persian]

- Arendt, H. (2004). *Thinking and Some Moral Considerations*. Translated by Abbas Bagheri, 2nd Edition, Tehran: Nashr-e Ney.
- Abbasi, A. (2014). *Responsibility in Nahj al-Balagha*. Tehran: Collection of Papers of the First International Congress of Religious Culture and Thought, 1-13.
- Almasvand, A., Moradkhani, A., Abedian, S. H. (2023). The environment and the necessity of preserving it from the perspective of the Quran and Nahj al-Balagha, *Nahj al-Balagha Research Journal*, 11(41), 121-144. <https://doi.org/10.22084/NAHJ.2023.27357.2901>
- Chalabi, Masoud (2010). *Sociology of Legislative Order and Theoretical Analysis of Social Order*. Tehran: Ney.
- Dashti, M. (2012). *Translation of Nahj al-Balagha*. Qom, Amir al-Mu'minin (AS) Research Institute.
- Eghmadpour, R., Kashtaraay, N. & Esmaeili, R. (2020). Designing a curriculum model based on social responsibility for the higher education system based on the Acker model. *Research and Planning in Higher Education*, No. 1 and 26, 49-23.
- Hajizadeh, B. and Avarjeh, M. (2014). Social Responsibility in the Quran with Emphasis on Allama Tabataba'i's Viewpoint in Al-Mizan. *Quran in the Mirror of Research*, No. 11 and 1, 133-156.
- Honari Latifpour, Y. & Orvati Mofavakh, A. A. (2019). Collective Responsibility in Nahj al-Balagha from the Perspective of Imam Ali (AS), *Journal of Political Sciences*, 23(4), 27-48.
- Izdifar, A. A. & Kavyar, H. (2010). Responsibility of managers and agents from the perspective of Imam Ali (AS) with emphasis on professional ethics. *Alavi Research Journal*, 1(2), 1-20.
- Morovati, S., Fattahi, A. & Vahidnia, F. (2013). Responsible University and its Perspective in Religious Teachings. *Management in Islamic University*, 2(5), 78-106.

- Mesbah Yazdi, M., T. (2002). *Eternal Advice*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Rezvankhah, S., Salehi, A. & Sajjadi, S. M. (2019). Human Social Responsibilities from the Perspective of Imam Ali (AS) with Emphasis on Nahj al-Balagha and the Role of Education in Realizing Them. *Islam and Social Studies*, No. 8 and 1, 7-35. <https://doi.org/10.22081/JISS.2020.56868.1613>
- Shariati, A. T., Saadati Shamir, M., Rezaei, S. & Ghadami, M. (2020). Developing a comprehensive model of managers' accountability based on the thoughts of Imam Ali (AS) in Nahj al-Balagha and the fundamental transformation document. *Quran and Medicine*, 11, 122-129.
- Shayanfar, S. and Hosseini, S. S. (2022). A phenomenological look at the posterior components of the world of responsibility with emphasis on Nahj al-Balagha. *Bi-Quarterly Scientific Journal of Explorations in Philosophy and Religion*, 1(1), 45-60. <https://doi.org/10.22080/JRE.2021.20853.1130>
- Sobhani-Nejad, M. & Abniki, Z. (2011). Investigating the level of attention to the components of social responsibility in the curriculum content of the theoretical secondary school in Iran in 2010-2011. *New Educational Thoughts*, No. 8 and 1, 106-59.
- Talebi, A., Torab and Khoshbin, Y. (2012). Social Responsibility of Youth. *Social Sciences*, No. 59 and 2, 207-240.
- Yousefzadeh Coosari, M. R., Zamanian, I. and Khakbaz, A. S. (2022). The position of the components of a socially responsible university in Bu-Ali Sina University, Hamadan: A case study of the Faculty of Humanities. *Curriculum Development*, 1(1), 1-22.

References [In English]

- Barnett, R. (2018). *Ecological university*, London: Routledge.
- Blackburn, W. (2007). *The Sustainability Handbook: The Complete Management Guide to Achieving Social, Economic, and Environmental Responsibility*, Washington DC.
- Belando-Montoro, M. R., & Temiño, M. A. C. (2020). *Integrating Social Responsibility into the Curriculum Through the Service-Learning: International Perspectives on Curriculum and Teaching Development*. Emerald Publishing.
- Chile, L. M., & Black, X. M. (2015). University–community engagement: Case study of university social responsibility. *Education, Citizenship and Social Justice*, 10(3), 234-253. <https://doi.org/10.1177/1746197915607278>
- Colby, A., Beaumont, E., Ehrlich, T., & Stephens, J. (2003). *Educating citizens: Preparing America's undergraduates for lives of Moral and Civic Responsibility*, Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, John Wiley & Sons.
- Eguia, K. F., & Capio, C. M. (2022). Teletherapy for children with developmental disorders during the COVID-19 pandemic in the Philippines: A mixed-methods evaluation from the perspectives of parents and therapists. *Child: care, Health and Development*, 48(6), 963-969. <https://doi.org/10.1101/2021.05.04.21256662>
- Harjoto, M. A., & Jo, H. (2011). Corporate governance and CSR nexus. *Journal of business ethics*, 100, 45-67. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0772-6>
- Kakabadse, A., & Kalu, K. (Eds.). (2009). *Citizenship: A reality far from ideal*, Springer.

- Meininger, L., Adam, J., Wirth, E., Viefhaus, P., Woitecki, K., Walter, D., & Döpfner, M. (2022). Cognitive-behavioral teletherapy for children and adolescents with mental disorders and their families during the COVID-19 pandemic: a survey on acceptance and satisfaction. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 16(1), 61. <https://doi.org/10.1186/s13034-022-00494-7>
- Mofijur, M., Fattah, I., Alam, M. A., Islam, A., Ong, H. C., Rahman, S., Najafi, G., Ahmed, S. F., Uddin, M. A., & Mahlia, T. (2021). Impact of COVID-19 on the social, economic, environmental and energy domains: Lessons learnt from a global pandemic. *Sustainable production and consumption*, 26, 343-359. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.10.016>
- Perić, J., & Delić, A. (2016). Developing social responsibility in Croatian Universities: a benchmarking approach and an overview of current situation. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 13(1), 69-80. <https://doi.org/10.1007/s12208-015-0144-5>
- Riaz Mir, U., Hassan, S. M. & Hassan, S. S. (2015). Islamic Perspective of Corporate Social Responsibility. *Islamic Perspective of Corporate*, 46(31), 77-90. <https://doi.org/10a7cf9b63723>
- Šimić, M. L., Sharma, E., & Kadlec, Ž. (2022). Students' Perceptions and Attitudes toward University Social Responsibility: Comparison between India and Croatia. *Sustainability*, 14(21), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su142113763>
- Tyminski, R. (2022). Back to the future: when children and adolescents return to office sessions following episodes of teletherapy. *The Journal of analytical psychology*, 67(4), 1070-1090. <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12836>
- Zaman, R., Jain, T., Samara, G., & Jamali, D. (2022). Corporate governance meets corporate social responsibility: Mapping the interface. *Business & Society*, 61(3), 690-752. <https://doi.org/10.1177/0007650320973415>
- Vallaeys, F. (2019). University social responsibility: a mature and responsible definition. *Higher education in the world*, 5(2), 88-96. <https://doi.org/10.13140/2.1.2121.1523>
- Vallaeys, F., & Alvarez Rodriguez, J. (2019). Towards a Latin American definition of university social responsibility. Approach to the conceptual preferences of university students. *Magazine of the Faculty of Education*, 22(1), 93-116. <https://doi.org/10.5944/educxx1.19442>

(مقاله پژوهشی)

استخراج نشانگرها و مصادیق مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نامه سی‌ویک نهج البلاغه

محمد رضا یوسف‌زاده چوسری^{۱*}، عیسی زمانیان^۲

بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۰۸

(از ص ۳۵ تا ۴۸)

چکیده

انسان موجودی اجتماعی که در اجتماع زندگی می‌کند و باید رفتار مسئولانه که از شاخص‌های انسان کامل می‌باشد، در او تقویت گردد، این مهم در جوامع اسلامی از طریق شناسایی مصادیق مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منابع دینی و گنجاندن آن در برنامه‌های مختلف تربیتی صورت می‌گیرد. بر این اساس، هدف این پژوهش شناسایی نشانگرها و مصادیق مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر آموزه‌های ارزشمند و غنی نامه ۳۱ نهج البلاغه بود. رویکرد پژوهش ترکیبی (کیفی و کمی) و روش پژوهش مطالعه موردی کیفی بود. برای تحلیل یافته‌ها از تحلیل مقوله‌ای استفاده شد. برای تعیین اعتبار یافته‌ها از شاخص‌های اعتبار، اطمینان، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری استفاده شد. براساس تحلیل یافته‌ها ۵ مقوله محوری شامل خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی، کسب تجربه اجتماعی، توجه به شرایط و موقعیت و زمینه اجتماعی، حل مسائل افراد آسیب‌پذیر و تلاش برای پیشرفت و آینده جامعه به‌عنوان نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی استخراج شدند و تعداد ۲۵ مصداق برای نشانگرها شناسایی شد و میزان تناسب مصادیق با نشانگرها از منظر صاحب‌نظران ۰.۹۲ صدم بود.

کلید واژه‌ها: مسئولیت‌پذیری اجتماعی، نهج البلاغه، نامه سی‌ویک، مصادیق.

۱. استاد، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

۲. دانش‌آموخته دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه

گسترش شهرنشینی و پیچیده‌شدن روابط اجتماعی، سبب شده تا مسئولیت‌پذیری اجتماعی، به یک موضوع مهم در جامعه‌شناسی تبدیل گردد و در حوزه‌های مختلف مانند سیاست، فرهنگ، اقتصاد و محیط‌زیست مورد بررسی قرار گیرد (کلبی، بومونت، ارلیش و استیونس^۱، ۲۰۰۳). از مسئولیت‌پذیری اجتماعی تعاریف مختلفی ارائه شده است، زمان، جین، سامارا و جمالی^۲ (۲۰۲۲) مسئولیت‌پذیری اجتماعی را پذیرش رفتار اجتماعی مسئولانه در راستای پاسخ‌گویی مطلوب به تقاضای جامعه، تعریف کرده، والایس و آلوارس-روردیگز^۳ (۲۰۱۹) مسئولیت‌پذیری اجتماعی را مدیریت تأثیر سازمانی، هارجوتو و جو^۴ (۲۰۱۱) آن را مجموعه تلاشی برای رسیدن به اهداف اجتماعی فراتر از اهداف مالی و اقتصادی تعریف نموده‌اند. مسئولیت‌پذیری اجتماعی بیانگر احساس و عملی است که افراد در چارچوب موقعیت و نقش‌های خود به‌طور آگاهانه و آزادانه نسبت به امور گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره از خود بروز داده و به تعهد^۵، وظیفه و تعلق افراد و گروه‌ها اشاره دارد (طالبی و خوش‌بین، ۱۳۹۱). این مفهوم دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی است (بلیکبرن^۶، ۲۰۰۷). مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر وظایف شهروند سیاسی، وظایف شهروند اقتصادی، وظایف شهروند اجتماعی، وظایف شهروند جهانی و وظایف شهروند مجازی نیز قابل بررسی است (کاکبندس و کالو^۷، ۲۰۰۹). با توجه به شمول و جامعیت کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، بدون تردید موضوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی بسان همه مسائل زندگی در بخش‌های مختلف این کتاب راهگشا قرار گرفته است برای مثال حضرت علی (ع) دست‌خداوند را با کسانی می‌داند که در جماعت زندگی می‌کنند و انسان‌ها را به پرهیز از پراکندگی فرامی‌خواند و می‌فرمایند انسان تنها و به دور از جامعه و جماعت بهره‌شیطان است، همچنین از منظر نهج‌البلاغه آدمی نسبت به اجتماعی که در میان آنها زندگی می‌کند، بی‌اراده نیست (خطبه/۱۲۷). مسئولیت‌پذیری می‌آموزد که هرکس در هر مرتبه‌ای که باشد، نسبت به تمام امور و کارهای خود و مربوط به خود مسئول و پاسخگو است. هیچ‌کس نمی‌تواند هرگونه که خواست با مردم رفتار نماید و خود را نیز پاسخگو نداند. افراد حتی نسبت به نوع نگاه و بیان خود مسئول‌اند (حکمت/۳۸۲). بر این اساس در این پژوهش نشانگرها و مصادیق مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر نامه ۳۱ نهج‌البلاغه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱. بیان مسئله

نهادهای و مؤسسات گوناگونی در تلاش‌اند تا در پرورش و تربیت شهروندان متعهد و مسئولیت‌پذیر ایفای نقش نمایند. از میان نهادهای مختلف آموزش و پرورش، آموزش عالی و خانواده با بهره‌گیری از تمامی

1. Colby, Beaumont, Ehrlich & Stephens

2. Zaman, Jain, Samara & Jamali

3. Vallaes & Ivarez Rodriguez

4. Harjoto & Jo

5. Commitment

6. Blackburn

7. Kakabadse & Kalu

ظرفیت‌ها و امکانات خود در صدد تحقق تربیت فراگیرانی هستند که دارای سطح بالایی از مسئولیت‌پذیری اجتماعی باشند، اما در عمل شاهد کارایی نسبی و حتی شکست آن‌ها در این خصوص هستیم. گواه این ادعا نیز می‌تواند، خشونت، اعتیاد، خودکشی، ترک تحصیل، فرار از منزل (موفیجی و همکاران^۱، ۲۰۲۱)، فرار از مدرسه، بزهکاری، سرقت (تایمسکی^۲، ۲۰۲۲)، کودک آزاری (اکویا و گاپیو^۳، ۲۰۲۲)، رفتارهای پرخطر (میننگز و همکاران^۴، ۲۰۲۲) و هنجارشکنی و ارزش ستیزی و تخریب اموال عمومی و بی‌توجهی به حفظ و نگهداری محیط‌زیست و در یک کلمه مسئولیت‌گریزی نسل جوان باشد (اقدام‌پور، کشتی‌آرای و اسماعیلی، ۱۳۹۹). در نهج‌البلاغه، اصول و قواعدی بر ای آموزش مسئولیت‌پذیری فردی و جمعی توصیه شده است و می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای آموزش قرار گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۸۰). نظام اسلامی توانائی بالائی در کاهش بحران‌ها دارد (الماسوندی، مرادخانی و عابدیان، ۱۴۰۲). بنابراین شایسته نیست که یک جامعه اسلامی با داشتن الگوهای عملی مسئولیت‌پذیر اجتماعی مانند پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) و سایر امامان معصوم (ع) و منابع ارزشمند قرآن کریم و نهج‌البلاغه، احادیث و روایات فراوان، در تربیت افراد مسئولیت‌پذیر اجتماعی کارایی نداشته باشد. بر این اساس، این پژوهش درصدد پاسخگویی به سؤالات زیر می‌باشد:

نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه کدامند؟

تا چه میزان مصادیق استخراج شده با نشانگرها تناسب دارند؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

برخی از پژوهش‌های عام مرتبط با موضوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی عبارتند از: شایان‌فر و حسینی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان نگاهی پدیدارشناسانه به مؤلفه‌های پسینی جهان مسئولیت‌پذیری با تأکید بر نهج‌البلاغه نشان دادند که مسئولیت‌پذیری محفوف به دو نحوه وجود است؛ وجود مؤلفه‌های پیشینی که پیش از مسئولیت‌پذیری و فارغ از آن حضور دارند همانند: خدا، سلامت روح، انسان کامل به مثابه الگو و وحی؛ وجود مؤلفه‌های پسینی که پس از مسئولیت‌پذیری و برآمده از آن هستند همانند وجود اصیل آدمی، آرامش وجودی، شادی وجودی و تعامل وجودی. مسئولیت‌پذیری نه فضیلتی در ردیف فضایل و کمالات، بلکه کانون شکل‌گیری کمالات و فضایل دیگر است و ما برای دین‌ورزی اصیل، سخت به مسئولیت‌پذیری نیاز داریم، رضوان‌خواه، صالحی و سجادی (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان «مسئولیت‌های اجتماعی انسان از منظر امام علی(ع) با تأکید بر نهج‌البلاغه و نقش تعلیم و تربیت در تحقق آنها» انجام داده‌اند. نتایج پژوهش نشان داد از نظر امام علی(ع) انسان بالفطره موجودی اجتماعی است و برای زیستن در اجتماع به‌ناچار باید با جامعه در ارتباط باشد و برای تحقق این امر لازم است به مسئولیت‌هایی همچون احساس مسئولیت در برابر جامعه، رعایت حقوق، انصاف و عدالت‌خواهی نسبت به

1. Mofijur et al

2. Tyminski

3. Eguia & Capio

4. Meininger et al

انسان‌ها، تعاون و همکاری در امور اجتماعی و معاشرت و برقراری روابط مهرآمیز با دیگران توجه داشته باشد، هنری لطیف‌پور و عروسی موفق (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان مسئولیت جمعی در نهج‌البلاغه از دیدگاه امام علی (ع) نشان دادند که امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، با ابتناء بر مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی ویژه‌ی خود، ضمن پذیرش مسئولیت اخلاقی فرد نسبت به پیامدهای افعالش، مسئولیت جمعی را به معنای مسئولیت اخلاقی متقابل فرد و جامعه در قبال اعمال یکدیگر پذیرفته و مورد تأکید قرار داده است؛ تا جایی که نه تنها شرکت در عمل یا معاونت در تمهید مقدمات آن، موجب مسئولیت می‌شود، بلکه رضایت قلبی نسبت به یک عمل و سکوت در قبال آن نیز (حتی اگر از سر رضایت نباشد)، به‌منزله‌ی مشارکت در انجام آن عمل و موجب مسئولیت در قبال آثار و پیامدهای آن خواهد بود، شریعتی، سعادت‌ی شامیر، رضائی و قدمی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان تدوین مدل جامع مسئولیت‌پذیری مدیران مبتنی بر اندیشه‌های امام علی(ع) در نهج‌البلاغه و سند تحول بنیادین نشان دادند که مدیران مسئولیت‌پذیر، شجاع، وقت‌شناس و دارای روحیه معنوی تسهیل بیشتری در فرآیندهای سازمانی انجام می‌دهند و بار مالی سازمان را کاهش می‌دهند و فضای روانی اثربخشی ایجاد می‌کنند، عباسی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان مسئولیت‌پذیری در نهج‌البلاغه نشان داد که بحث مسئولیت‌پذیری در نهج‌البلاغه به‌صورت عدالت و مراقبت مطرح گشته است. عدالت در ارتباط با دو گروه حاکمان و گروه عامه‌ی مردم و مراقبت به دو صورت صدقه دادن و نیکی نمودن به دیگران مورد توجه قرار گرفته است، حاجی‌زاده و آورچه (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان «مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان» انجام داده‌اند. نتایج نشان داد که طرح مسئولیت‌پذیری در قرآن، به‌منزله اهمیت‌ی است که اسلام برای جامعه و زندگی اجتماعی قائل است و ضرورت شناخت و بررسی علمی این پدیده، مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناختی را در اسلام تأیید می‌کند و این که ریشه وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری از اعتقادات فرد نشأت می‌گیرد، به‌گونه‌ای که هر چه فرد معتقدتر باشد، پایبندی به وظایف بیشتر خواهد شد، مروتی، فتاحی و وحیدنیا (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «دانشگاه مسئولیت‌پذیر و چشم‌انداز آن در آموزه‌های دینی» انجام داده‌اند نتایج نشان داد که جریان تعلیم و تربیت در دانشگاه مسئولیت‌پذیر به‌گونه‌ای است که هر فردی در مسیر آن قرار گیرد، متصف به صفات دانایی، توانایی، نیکویی و زیبایی می‌شود، ایزدی‌فر و کاویار (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان مسئولیت‌پذیری مدیران و کارگزاران از دیدگاه امام علی(ع) با تأکید بر اخلاق حرفه‌ای نشان دادند که در اندیشه و سلوک علوی، مسئولیت‌پذیری همان پاسخگویی به مردم است. پاسخگویی به مردم وظیفه‌ای مهم و آزمایشی بسیار سخت است. پاسخگویی یعنی اصالت دادن به حقوق دیگران؛ یعنی شما حق دارید و من تکلیف دارم. شمیع، شارما و کادلک^۱ (۲۰۲۲) در پژوهشی به بررسی با عنوان درک و نگرش دانشجویان نسبت به مسئولیت اجتماعی نشان دادند که در ایجاد مسئولیت‌پذیر اجتماعی، توسعه جامعه محلی نقش مهمی دارد،

1. Cimic, Sharma & Kadlec

بلاندو-مونتورو و تمینو^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان ادغام مسئولیت اجتماعی در برنامه درسی از طریق روش خدمات یادگیری: دریافتند که نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر اندیشیدن انتقادی در مورد واقعیت‌های اجتماعی و نیازهای محیط جهت تحقق توسعه تمرکز دارد، والایس^۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان به‌سوی یک تعریف از مسئولیت اجتماعی نشان دادند که در مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تجربه مشارکت در توسعه محلی، منطقه و ملی در اولویت قرار دارد و پریچ و دلیچ^۳ (۲۰۱۶) در پژوهشی که تحت عنوان توسعه مسئولیت اجتماعی نشان دادند که مسئولیت اجتماعی با انطباق و پاسخگویی به موضوعات روز اجتماعی برای نیل به تحول مرتبط است.

بررسی پیشینه‌ها نشان می‌دهد که اغلب پژوهش‌ها به تعریف عام مسئولیت‌پذیری جمعی و اجتماعی و ویژگی‌های افراد مسئولیت‌پذیر به‌ویژه مدیران و کارگزاران در نهج‌البلاغه پرداخته‌اند. همچنین پژوهش‌ها مسئولیت اجتماعی را بر اساس بخش‌های مختلف نهج‌البلاغه یعنی خطبه‌ها، حکمت‌ها، نامه‌های مختلف و کلمات قصار مورد واکاوی قرار داده‌اند، اما این پژوهش به شناسایی و استخراج ابعاد مختلف مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته که هر بعد آن متضمن ویژگی‌های مختلف است، علاوه بر تمرکز اصلی این پژوهش منحصراً نامه ۳۱ نهج‌البلاغه است و نکته مهم این‌که روش‌شناسی حاکم بر پژوهش با روش‌شناسی پژوهش‌های انجام‌شده متفاوت است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

شناسایی نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی از منظر نامه ۳۱ نهج‌البلاغه می‌تواند کارکردهای مطلوب و فراوانی برای نظام آموزشی و جامعه در پی داشته باشد. از جمله می‌توان به تربیت شهروندانی مسئول، وظیفه‌شناس و آگاه به وظایف و مسئولیت‌های اجتماعی (جیلی و بلک^۴، ۲۰۱۵). ایجاد معنا و مفهوم جدید در زندگی جمعی افراد، مقابله با بحران هویت اجتماعی، رعایت حقوق اجتماعی، افزایش دامنه بهزیستی جامعه (یوسف‌زاده چوسری، زمانیان و خاکباز، ۱۴۰۱). تولید خیر عمومی و رفاه اجتماعی و امنیت اقتصادی و زیست‌محیطی (بارنت^۵، ۲۰۱۸) اشاره کرد. صاحب‌نظران حوزه علوم اجتماعی، اهتمام به موضوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی و تحقق کنش مبتنی بر عمل مسئولانه را برای جوامع کنونی که در آن فردگرایی و منافع شخصی بیش از هر زمانی دیگری حاکم شده است را ضروری می‌دانند. (جلی، ۱۳۸۹). همچنین دنیای متعامل کنونی بیش از هر زمان دیگر نیازمند انسان‌های مسئول و مسئولیت‌شناس است. این مهم در مبانی اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی ما به‌وضوح مورد تأکید قرار گرفته است چرا که در نظام اعتقادی اسلام، انسان مسئول مورد توجه است (سبحانی‌نژاد و آب‌نیک، ۱۳۹۰). به‌طور کلی از مهم‌ترین ضرورت‌های انجام پژوهش، می‌توان به فقدان دانش منسجم و یکپارچه پیرامون

1. Belando-Montoro & Temiño

2. vallays

3. Perić & Delić

4. Chile & Black

5. Barnett

موضوع و فراهم ساختن پیشینه تجربی پیرامون موضوع بر اساس منابع ارزشمند دینی به‌ویژه نهج‌البلاغه، اشاره کرد.

۴-۱. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش با روش ترکیبی^۱ (کیفی-کمی) و روش مطالعه موردی صورت گرفته است. در اولین گام و در بخش کیفی، نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی از متن نامه ۳۱ استخراج شد. جامعه آماری عبارت است از کتاب ثمین نهج‌البلاغه و کلیه کتاب‌ها، مقالات و پایگاه‌های اطلاعاتی که در آن نامه ۳۱ حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) به امام حسن مجتبی (ع) مورد بحث واقع شده است. نمونه آماری عبارت است از متن نامه ۳۱ نهج‌البلاغه و کلیه منابع در دسترس محقق که به بحث مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته‌اند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فیش‌های پژوهشی است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از تحلیل مقوله‌ای^۲ (اصلی و فرعی) استفاده شد. مقوله‌ها واحدهای تحلیلی هستند که توسط پژوهشگر کیفی به‌منظور سازماندهی مفهومی یافته‌ها مربوط به یک پدیده یا تجربه انسانی به کار گرفته می‌شود، در طی این فرآیند مجموعه‌ای از داده‌های کدگذاری شده با یکدیگر ترکیب می‌شوند و مقولات شکل پیدا می‌کنند. مبنای این تلفیق، شباهت معنایی بین کدها است معنای که البته پژوهشگر به داده‌ها تخصیص داده است (صفایی موحد، ۱۴۰۰). در بخش کمی، برای تعیین تناسب مصادیق از روش CVR استفاده شد. بر این اساس، نشانگرهای شناسایی‌شده مرتبط با مسئولیت اجتماعی در اختیار ۱۰ نفر از متخصصان (۵ نفر دارای تحصیلات حوزه سطح چهار از حوزه علمیه الشتر و قم، ۵ نفر از اعضای هیئت‌علمی گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه بوعلی سینا و دانشگاه لرستان) که بر اساس ملاک‌هایی چون دارا بودن مقاله، کتاب یا طرح پژوهشی انتخاب‌شده بودند، قرار گرفت و میزان تناسب ۹۲ صدم محاسبه گردید. برای تعیین معیار اعتبار یافته‌های کیفی مقوله‌های شناسایی شده توسط تیم تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. برای تعیین معیار اطمینان، مقوله‌ها توسط دو تحلیل‌گر بیرونی مورد بررسی قرار گرفت. برای تعیین معیار تأییدپذیری کل فرایند پژوهش ثبت و ضبط گردید و برای تعیین معیار انتقال‌پذیری از تحلیل‌گران بیرونی و منابع چندگانه و متنوع استفاده شد.

۲. بحث

۲-۱. مهم‌ترین نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نامه ۳۱ کدامند؟

با بررسی متن نامه ۳۱ و مقالات، کتاب‌ها، پایگاه‌های اطلاعاتی بر اساس روش مطرح شده در بخش روش پژوهش پنج مقوله فرعی شامل خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی، کسب تجربه اجتماعی، فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی، توجه به مسائل افراد آسیب‌پذیر اجتماع و تلاش برای پیشرفت و

1. Mixed Method

2. Category

آینده جامعه به عنوان نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی استخراج شد. در جدول شماره ۱ نشانگرها و مصادیق مربوطه ارائه شده است:

جدول شماره ۱. نشانگرها و مصادیق مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نامه ۳۱

نشانگرها	مقوله‌های فرعی	مصادیق نشانگرها
مسئولیت‌پذیری اجتماعی	خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی	پسرکم، سفارش مرا درک کن و خود را میان خویش و دیگران میزان در نظر آور؛ پس آنچه برای خود، دوست می‌داری برای غیر خود نیز دوست بدار و آنچه برای خود نمی‌پسندی برای دیگران نیز مپسند! ستم مکن همان‌گونه که دوست نداری به تو ستم شود و نیکی کن همچنان که دوست داری به تو نیکی کنند! زشت بشمار برای خود آنچه را از غیر خودت زشت می‌دانی و از مردم برای خود چیزی را بپسند که خودت در حق آنان می‌پسندی! مگو آنچه را نمی‌دانی، بلکه هر چیزی را که می‌دانی هم مگو و مگو آنچه را دوست نداری به تو بگویند! تو نیز به دیگران مگو بدان که خودپسندی خلاف حق و افت خردهاست! [و سخت بکوش و خزانه‌دار دیگران مباش!] و چون راه خویش یافتی تا توانی در برابر پروردگارت فروتن باش! (نامه/۳۱). خیانت مکن به کسی که تو را امین دانسته است. گرچه او خیانت کند! راز او را فاش مساز، هر چند او سر تو را فاش سازد! به امید [رسیدن به] بیشتر خطر را بر خود مهذیر! تو در پی طلب روزی باش که همانا آنچه مقدر شده است، به تو خواهد رسید! سوداگر [کسی که در پی کسب می‌باشد] خویش را به خطر افکنده است (نامه/۳۱). و به نیکی ببخش و با مردم به نیکی سخن بگو و این سخن چه کلام حکیمانه جامعی است: دوست بداری برای مردم آنچه برای خود دوست می‌داری و ناپسند شماری برای آن‌ها آنچه را که برای خود ناپسندی می‌دانی (نامه/۳۱). از بدترین همراهان آدمی حسد است و در نومی‌دی، کوتاهی است و بخل ملامت آرد (نامه/۳۱).
	کسب تجربه اجتماعی	پس تو را به انواع جهالت و نادانی سرزنش نمودم تا خود را عالم مپنداری. عالم کسی است که بفهمد آنچه می‌داند در برابر آنچه نمی‌داند، اندک است. از این رو خود را جاهل می‌شمارد و در تحصیل علم سعی بیشتر می‌نماید و پیوسته طالب و راغب علم است و از آن بهره می‌جوید (نامه/۳۱). ای پسر من دل خود را با پند و اندرز زنده بدار و با زهد و پارسایی بمیران و با یقین آن را تقویت کن و به حکمت آن را روشن و منور نما! (نامه ۳۱). پسر من! اگرچه من به اندازه‌ی عمر پیشینیان خود عمر نکرده‌ام، ولی در رفتار آنان نگرسته و در اخبار آنان اندیشیده و در آثارشان گردش نموده‌ام تا آنجا که مثل یکی از آنان شده‌ام؛ بلکه با توجه به اموری که از آنان به من رسیده گویی با اول تا آخرشان زیسته‌ام، بنابراین زلال و تیره و سود و زیانش را از یکدیگر بازشناخته‌ام و از هر چیزی نایش را برای برگزیده و زیبایش را برای فراهم آورده و ناشناخته‌اش را از تو بازداشته‌ام (نامه/۳۱). حال، اگر تو حاضر نیستی از روش آن‌ها پیروی کنی و روش آن‌ها را پیش روی گیری و می‌خواهی خودت آنچه را آن‌ها می‌دانستند بدانی و بفهمی پس باید به انگیزه تفهم و تعلم در صد فهم آن‌ها برآیی نه این‌که در شبهات غوطه‌ور شده و به جدل و بحث و جنجال روی آوری؛ و قبل از روی آوردن به تحقیق، از خدای خود یاری بجویی و برای توفیق خود رو به سوی او آوری و هر شائبه‌ای که تو را دچار شبهه می‌نماید و تو را تسلیم گمراهی می‌سازد، ترک نمایی (نامه/۳۱).

با جدیت تمام و اراده قاطع از آنچه پشتیبان رنج تحصیل و تعب آزمونش را به دوش کشیده‌اند، استقبال کنی. پس با این حال از زحمت تحصیل آن آسوده و از رنج آزمون آن‌ها معاف شده‌ای؛ بنابراین آنچه ما به دنبالش می‌گشتیم، اینک خودش به سراغ تو آمده و چه بسا آنچه برای ما مبهم بود، اینک برای تو واضح و روشن گشته است (نامه/۳۱). نشانه عقل و خرد، به خاطر سپردن تجربه‌هاست. بهترین تجارب، آن است که تو را پند دهد. رفتار نرم از کرم و بزرگواری است. فرصت را غنیمت شمار پیش از آن که [از دست برود] و اندوه گلوگیر شود (نامه/۳۱). از کسانی مباش که جز در مواردی که به آن الزام شوند، از پند و موعظه بهره‌ای نمی‌برند که همانا عاقل به ادب پند می‌پذیرد و چهارپا پند نمی‌پذیرد مگر با تازیانه (نامه/۳۱).	
ای پسر من از آنچه نمی‌دانی سخن مگو و کلام را واگذار و درباره آنچه تکلیف نداری، اندیشه مکن و از راهی که بیم گمراهی آن می‌رود، امتناع نما! که همانا به هنگام ترس از گمراهی و سرگردانی ضلالت دست کشیدن از عمل، بهتر از اقدام و ارتکاب اعمال هولناک است. ای پسر من به نیکی‌ها امر کن و از اهل نیکی و خوبی باش و با دست و زبانت زشتی‌ها را ناپسند بشمار و با تلاش و کوشش، خود را از افرادی که مرتکب منکر می‌شوند، دور نگهدار! (نامه/۳۱). از بهترین بهره‌های انسان، هم‌نشین خوب و شایسته است. پس با نیکان نشین تا از آنان به حساب آیی و از بدان بهره‌یز تا در شمار آن‌ها نیایی (نامه/۳۱). سخن آن وقتی خیر است که به تو نفعی ببخشد و در عمل، آن را به کارگیری و بدان اگر علمی به دست بیاوری که از آن استفاده‌ای نکنی، آن علم لغو خواهد شد. علمی شایسته و سزاوار است آن را بیاموزی که برای تو نافع باشد (نامه/۳۱). و وصیت مرا نیک بفهم و با بی‌توجهی و بی‌اعتنایی از کنار آن مگذر چون نیکوترین گفتار همانا سخنی است که سود بخشد؛ و بدان در علمی که نفع نباشد هرگز خبری نیست و از علمی که آموختن آن سزاوار و شایسته نیست سودی به دست نمی‌آید. (نامه/۳۱).	فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی
گویا اگر مشکلی برای تو پیش بیاید، این مشکل برای من پیش آمده است (نامه/۳۱). ای پسر من سرگذشت و خبرهای پیشینیان را به دل خود عرضه بدار و مصائب گذشتگان را به او یادآوری کن. در شهر و دیار آن‌ها سیر و سیاحت نما و از آثار و نشانه‌های باقیمانده از آنها عبرت بگیر و نگاه کن چه کردند و کجا بار افکندند و جای گرفتند؛ و از چه کسانی جدا شدند و دل بریدند. همانا خواهی یافت که آن‌ها از دوستان خود جدا شده‌اند و در دیار غربت سکنا و مأوا گزیده‌اند و گویا که به زودی تو هم جزء آن‌ها خواهی بود. پس اقامتگاه و مأوای خود را اصلاح و آباد کن و آخرت خود را به دنیا مفروش! (نامه/۳۱). و بدان که راهی دراز و رنجی جان‌گداز پیش روی توست و همانا تو در آن از جستجو نیکو و تلاش صحیح بی‌نیاز نیستی. توشه خود را به اندازه بردار؛ آن‌گونه که را به مقصد رساند و پشت تو سبک باشد و بیش از آنچه توان داری بر پشت خود مگذار که سنگینی آن بر تو گران آید. اگر مستمندی یافتی که توشه تو را تا قیامت ببرد و فردا - به کمال، به تو پس دهد، او را غنیمت‌شمار و غنیمت بدان کسی را که در حال بی‌نیازی تو، از تو وام خواهد تا در روز تنگدستی‌ات به تو بپردازد (نامه/۳۱). و به نیکی ببخش و با مردم با نیکی سخن بگو (نامه/۳۱). پس به‌جا اتفاق کن و خزانه‌دار، دیگران مباش (نامه/۳۱).	توجه به مسائل افراد آسیب‌پذیر اجتماع

ای پسر من در راه خدا آن گونه که باید، جهاد کن و در راه انجام امر خدا تحت تأثیر سرزنش هیچ سرزنش کننده‌ای واقع مشو و در رنج و سختی‌ها نیل به حق، در هر کجا که باشد وارد شو و دین را نیکو بیاموز و خودت را به شکست و زاری بر ناخوشی‌ها عادت ده که صبر چه نیکو خویی است! (نامه/۳۱).	تلاش برای پیشرفت و آینده جامعه
همانا بهره تو از دنیا همان است که خانه آخرت خود را آباد ساخته‌ای. پس به جا انفاق کن و خزانه‌دار دیگران مباش. اگر بر آنچه از دست رفته زاری می‌کنی پس بر همه آنچه به آن دست نیافته‌ی زاری کن (نامه/۳۱).	
پسر من! من تو را از دنیا و چگونگی آن و ناپایداری و دگرگونی آن آگاه ساختم و از آخرت و آنچه برای اهل آن در آنجا آماده شده باخبر نمودم و درباره‌ی آن دو، مثال‌ها برای آوردن تا از آن عبرت بگیری و بر طریق آن رهپویی (نامه/۳۱).	
از تکیه نمودن بر آرزوها بپرهیزید که همانا سرمایه احمقان است و مانع خیر آخرت و دنیا می‌باشد (نامه/۳۱).	
از آنچه بوده بر آنچه نبوده استدلال کن (نامه/۳۱).	

۲-۲. تا چه میزان مصادیق استخراج شده با نشانگرها تناسب دارند؟

برای تعیین تناسب مصادیق از روش CVR استفاده شد. بر این اساس، نشانگرهای شناسایی شده مرتبط با مسئولیت اجتماعی در اختیار ۱۰ نفر از متخصصان (۵ نفر دارای تحصیلات حوزه سطح چهار از حوزه علمیه الشتر و قم، ۵ نفر از اعضای هیأت علمی گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه بوعلی سینا و دانشگاه لرستان) که بر اساس ملاک‌هایی چون دارا بودن مقاله، کتاب یا طرح پژوهشی انتخاب شده بودند، قرار گرفت و میزان تناسب ۹۲ درصد محاسبه گردید. با توجه به این که بر اساس جدول لاوشه برای ۱۰ نفر متخصص ۶۲ درصد توافق لازم است، چون توافق به دست آمده از میزان توافق مورد نیاز بیشتر است، بنابراین می‌توان گفت که مصادیق با نشانگرها تناسب دارند. میزان تناسب به تفکیک نشانگرها در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول شماره ۲. میزان تناسب مصادیق با نشانگرها

ردیف	نشانگرها	میزان تناسب
۱	خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی	۱
۲	کسب تجربه اجتماعی	۱
۳	فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی	۰/۸۰
۴	توجه به حل مسائل افراد آسیب‌پذیر اجتماعی	۱
۵	تلاش برای پیشرفت و آینده اجتماع	۰/۸۰
	میانگین	۰/۹۲

۳. نتیجه‌گیری

هدف پژوهش استخراج نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نامه ۳۱ نهج البلاغه بود. نتایج نشان داد مهم‌ترین نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل، خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی، کسب تجربه

اجتماعی، توجه به شرایط و موقعیت و زمینه اجتماعی، حل مسائل افراد آسیب‌پذیر و تلاش برای پیشرفت آینده جامعه می‌باشد. یافته‌های پژوهش در زمینه خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی با نتایج پژوهش رضوان‌خواه و همکاران (۱۳۹۹) که دریافتند مسئولیت‌پذیری به تعاون و همکاری در امور اجتماعی و معاشرت و برقراری روابط مهرآمیز با دیگران اشاره دارد، هنری لطیف‌پور و عروتی موفق (۱۳۹۹) که مسئولیت جمعی را به معنای مسئولیت اخلاقی متقابل فرد و جامعه در قبال اعمال یکدیگر مورد توجه قرار دادند، هم‌خوانی دارد. یافته‌های پژوهش در زمینه کسب تجربه اجتماعی، با نتایج پژوهش شایان‌فر و حسینی (۱۴۰۱) که نشان دادند مسئولیت‌پذیری بر مواردی چون افزایش سلامت اجتماعی و روانی، ایجاد آرامش و شادی وجودی از طریق تعامل و تجربه اجتماعی تأکید دارد و با نتایج پژوهش والایس (۲۰۱۹) که نشان داد در مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تجربه مشارکت در توسعه محلی، منطقه و ملی در اولویت قرار دارد هم‌خوانی دارد. نتایج پژوهش در زمینه توجه به شرایط و زمینه اجتماعی با دیدگاه با دیدگاه زمان، جین، سامارا و جمالی (۲۰۲۲) که مسئولیت‌پذیری اجتماعی را پذیرش رفتار اجتماعی مسئولانه در راستای پاسخ‌گویی مطلوب به تقاضای جامعه تلقی کردند، با نتایج پژوهش شمیج، شارما و کادلک (۲۰۲۲) که نشان دادند در ایجاد مسئولیت‌پذیر اجتماعی، توسعه جامعه محلی نقش مهمی دارد، با نتایج پژوهش بلاندو - مونتورو و تمینو (۲۰۲۰) که دریافتند نشانگرهای مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر اندیشیدن انتقادی در مورد واقعیت‌های اجتماعی و نیازهای محیط جهت تحقق توسعه تمرکز دارد و با دیدگاه هرچوتو و جو (۲۰۱۱) که بیان کردند مسئولیت‌پذیری اجتماعی بیانگر احساس و عملی است که افراد در چارچوب موقعیت و نقش‌های خود به‌طور آگاهانه و آزادانه نسبت به امور گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره از خود بروز می‌دهند، هم‌خوانی دارد. نتایج پژوهش در زمینه حل مسائل افراد آسیب‌پذیر با نتایج پژوهش عباسی (۱۳۹۳) که نشان داد مسئولیت‌پذیری در نهج‌البلاغه به‌عنوان نیکی کردن و صدقه دادن و مراقبت نسبت به دیگران و رعایت عدالت و حقوق دیگران مورد توجه قرار گرفته است و با نتایج پژوهش فتاحی و وحیدنیا (۱۳۹۲) که نشان دادند که هر فردی که در مسیر مسئولیت‌پذیری قرار گیرد، متصف به صفت نیکویی می‌گردد، هم‌خوانی دارد. نتایج پژوهش در زمینه تلاش برای پیشرفت اجتماع، با نتایج پژوهش وپریچ و دلیچ (۲۰۱۶) که دریافتند مسئولیت اجتماعی با پاسخگویی به موضوعات روز اجتماعی برای نیل به تحول مرتبط است و با نتایج پژوهش ایزدی‌فر و کاویار (۱۳۸۹) که دریافتند در اندیشه و سلوک علوی، مسئولیت‌پذیری همان پاسخگویی به مردم است، هم‌خوانی دارد. در تبیین این یافته‌ها می‌توان بیان داشت اعتدال و میان‌روی و پرهیز از افراط و تفریط در انجام مسئولیت‌های اجتماعی می‌تواند بسیاری از مسائل و مشکلات جامعه را حل نماید، بر اساس بیانات ارزشمند حضرت علی (ع) می‌توان گفت جامعه به سمت سعادت خواهد رفت که در مسیر انجام مسئولیت اجتماعی نسبت به خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی به رعایت اخلاق و احکام اسلامی و اعتدال و میان‌روی در انجام مسئولیت‌ها پایبند باشد. دومین مورد تأثیرگذار در ایجاد و تقویت نشانگرهای مسئولیت اجتماعی در بین افراد جامعه، کسب تجربه اجتماعی می‌باشد، براین‌اساس، از جامعه‌ای که در آن فرهنگ مطالعه و تتبع و

تحقیق مورد ترغیب قرار نگیرد، نمی‌توان انتظار داشت که افراد آن جامعه به کسب تجربه اجتماعی توجه نمایند و مسئولیت‌های اجتماعی خود را به شکل مطلوب انجام دهند. مولای متقیان حضرت علی (ع) که بر بنا کردن تجربه‌ها بر روی تجربه‌های گذشته توجه دارند، کسب دانش پایه و توانمندسازی انسان‌ها برای زندگی شرافتمندانه در طول زندگی را از لوازم اصلی کسب تجربه اجتماعی می‌داند. از دیگر مؤلفه‌های که می‌تواند روحیه مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در بین آحاد جامعه رشد و پرورش دهد، فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی می‌باشد. تربیت انسان‌های با نگرش انتقادی نسبت به پدیده‌های زشت اجتماعی و تلاش در جهت تربیت انسان‌های همدل، نوع‌دوست و خیرخواه سبب فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی برای انجام مسئولیت‌های اجتماعی خواهد شد. پشتیبانی همه جانبه از افراد جامعه و توزیع مایحتاج زندگی میان فقرا از اساسی‌ترین مسئولیت‌های اجتماعی آحاد جامعه برای توجه به مسائل افراد آسیب‌پذیر اجتماعی می‌باشد. تلاش برای پیشرفت و آینده جامعه با تأکید بر آمادگی جهت تحقق حکومت جهانی انسان کامل و تأکید روی گسترش و ترویج آموزه‌های قرآن کریم و معصومین (ع)، یکی از اصول اساسی و ضامن اجرای مسئولیت‌های فردی و اجتماعی می‌باشد.

با توجه به مباحث مطرح شده و نتایج به‌دست‌آمده پیشنهاد می‌شود در زمینه خدمت به هم نوع و توسعه اجتماعی مصادیق شناسایی‌شده به شیوه‌های گوناگون، در معرض دید خانواده‌ها و کارگزاران سطوح مختلف قرار گیرد، در زمینه کسب تجربه اجتماعی، پیشنهاد می‌شود زمینه ابراز وجود و اظهارنظر و شرکت در اجتماعات گوناگون در سطوح مختلف نظام آموزشی و محیط‌های مختلف زندگی فراهم شود، چون تجربه مسئولیت در خلأ شکل نمی‌گیرد، در زمینه فهم و درک شرایط، زمینه و موقعیت اجتماعی، پیشنهاد می‌شود که بهره‌گیری از فرصت‌های موجود در طول دوران زندگی و استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌ها بالفعل و بالقوه مورد تأکید قرار گیرد. در زمینه توجه به حل مسائل افراد آسیب‌پذیر اجتماعی، پیشنهاد می‌شود با توجه به سرمایه‌ها و منابع ارزشمند و غنی دینی، ادبی و فرهنگی، کمک به هم نوعان و مهرورزی با معرفی الگوهای مؤثر و پیشگام در این زمینه مورد توجه قرار گیرد. در زمینه تلاش برای پیشرفت و آینده اجتماع، به مصداق این عبارت که من یک تنه نمی‌توانم جهان را تغییر دهم ولی می‌توانم بخش کوچکی از آن را تغییر دهیم یعنی خودم را، پیشنهاد می‌شود که این باور در افراد جامعه نهادینه شود که آینده از آن سخت‌کوشان است و با تلاش و امیدواری می‌توان آینده بهتری را ترسیم نمود. از مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش می‌توان به ابهام و پیچیدگی مبحث مسئولیت اجتماعی و مشکل استنباط به دلیل تحلیل و تفسیرهای متنوع از این مفهوم در نهج البلاغه اشاره کرد، همچنین پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران به شیوه‌های کاربردی کردن نشانگرها در جامعه اسلامی پرداخته و راهکارهای عملی آن را بیان کنند.

منابع

- الماسوندی، علیرضا، مرادخانی، احمد و عابدیان، سید حسن (۱۴۰۲). محیط زیست و لزوم حفظ آن از منظر قرآن و نهج‌البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۱۱(۴۱)، ۱۲۱-۱۴۴.
<https://doi.org/10.22084/NAHJ.2023.27357.2901>
- اقدام‌پور، رضا، کشتی‌آرای، نرگس و اسماعیلی، رضا (۱۳۹۹). طراحی الگوی برنامه درسی مبتنی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی برای نظام آموزش عالی بر اساس الگوی آکر. پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، شماره ۱ و ۲۶، ۲۳-۴۹.
- ایزدی‌فر، علی‌اکبر و کاویار، حسین (۱۳۸۹). مسئولیت‌پذیری مدیران و کارگزاران از دیدگاه امام علی(ع) با تأکید بر اخلاق حرفه‌ای. پژوهشنامه علوی، ۱(۲)، ۱-۲۰.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی نظم تشریع و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نی.
- حاجی‌زاده، بهمن و آورچه، محی‌الدین (۱۳۹۳). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبائی در المیزان. قرآن در آینه پژوهش، شماره ۱ و ۱۱، ۱۳۳-۱۵۶.
- دشتی، محمد (۱۳۹۱). ترجمه نهج‌البلاغه. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمومنین(ع).
- رضوان‌خواه، سلمان، صالحی، اکبر و سجادی، سیدمرتضی (۱۳۹۹). مسئولیت‌های اجتماعی انسان از منظر امام علی(ع) با تأکید بر نهج‌البلاغه و نقش تعلیم و تربیت در تحقق آنها. اسلام و مطالعات اجتماعی، شماره ۸ و ۱، ۳۵-۷.
<https://doi.org/10.22081/JISS.2020.56868.1613>
- سبحانی‌نژاد، مهدی و آب‌نیک، زهرا (۱۳۹۰). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۹۰-۱۳۸۹. اندیشه‌های نوین تربیتی، شماره ۸ و ۱، ۵۹-۱۰۶.
- شایان‌فر، شهناز و حسینی، سیده سمانه (۱۴۰۱). نگاهی پدیدارشناسانه به مؤلفه‌های پسینی جهان مسئولیت‌پذیری با تأکید بر نهج‌البلاغه. دوفصلنامه علمی کاوش‌های فلسفه و دین، ۱(۱)، ۴۵-۶۰.
<https://doi.org/10.22080/JRE.2021.20853.1130>
- شریعتی، ابوطالب، سعادت‌ی شامیر، محبوب، رضائی، صادق و قدمی، مجید (۱۳۹۹). تدوین مدل جامع مسئولیت‌پذیری مدیران مبتنی بر اندیشه‌های امام علی(ع) در نهج‌البلاغه و سند تحول بنیادین. قرآن و طب، ۱۱، ۱۲۲-۱۲۹.
- طالبی، ابوتراب و خوشبین، یوسف (۱۳۹۱). مسئولیت اجتماعی جوانان. علوم اجتماعی، شماره ۵۹ و ۲، ۲۴۰-۲۰۷.
- عباسی، آمنه (۱۳۹۳). مسئولیت‌پذیری در نهج‌البلاغه. تهران: مجموعه مقالات اولین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، ۱-۱۳.
- مروتی، سهراب، فتاحی، امیر و وحیدنیا، فرحناز (۱۳۹۲). دانشگاه مسئولیت‌پذیر و چشم‌انداز آن در آموزه‌های دینی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۲(۵)، ۷۸-۱۰۶.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). پند جاوید. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

- یوسفزاده چوسری، محمدرضا، زمانیان، عیسی و خاکباز، عظیمه‌سادات (۱۴۰۱). جایگاه مؤلفه‌های دانشگاه مسئولیت‌پذیر اجتماعی در دانشگاه بوعلی سینا همدان: مورد مطالعه دانشکده علوم انسانی. توسعه‌ی برنامه درسی، شماره ۱ و ۱، ۲۲-۱.
- هنری لطیف‌پور و عروتنی موفق، اکبر (۱۳۹۹). مسئولیت جمعی در نهج البلاغه از دیدگاه امام علی (ع)، نشریه علوم سیاسی، ۲۳(۴)، ۲۷-۴۸. <https://doi.org/10.22081/PSQ.2021.69809>
- Barnett, R. (2018). *Ecological university*, London: Routledge.
- Blackburn, W. (2007). *The Sustainability Handbook: The Complete Management Guide to Achieving Social, Economic, and Environmental Responsibility*, Washington DC.
- Belando-Montoro, M. R., & Temiño, M. A. C. (2020). *Integrating Social Responsibility into the Curriculum Through the Service-Learning: International Perspectives on Curriculum and Teaching Development*. Emerald Publishing.
- Chile, L. M., & Black, X. M. (2015). University–community engagement: Case study of university social responsibility. *Education, Citizenship and Social Justice*, 10(3), 234-253. <https://doi.org/10.1177/1746197915607278>
- Colby, A., Beaumont, E., Ehrlich, T., & Stephens, J. (2003). *Educating citizens: Preparing America's undergraduates for lives of Moral and Civic Responsibility*, Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, John Wiley & Sons.
- Eguia, K. F., & Capio, C. M. (2022). Teletherapy for children with developmental disorders during the COVID-19 pandemic in the Philippines: A mixed-methods evaluation from the perspectives of parents and therapists. *Child: care, Health and Development*, 48(6), 963-969. <https://doi.org/10.1101/2021.05.04.21256662>
- Harjoto, M. A., & Jo, H. (2011). Corporate governance and CSR nexus. *Journal of business ethics*, 100, 45-67. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0772-6>
- Kakabadse, A., & Kalu, K. (Eds.). (2009). *Citizenship: A reality far from ideal*, Springer.
- Meininger, L., Adam, J., Wirth, E., Viefhaus, P., Woitecki, K., Walter, D., & Döpfner, M. (2022). Cognitive-behavioral teletherapy for children and adolescents with mental disorders and their families during the COVID-19 pandemic: a survey on acceptance and satisfaction. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 16(1), 61. <https://doi.org/10.1186/s13034-022-00494-7>
- Mofijur, M., Fattah, I., Alam, M. A., Islam, A., Ong, H. C., Rahman, S., Najafi, G., Ahmed, S. F., Uddin, M. A., & Mahlia, T. (2021). Impact of COVID-19 on the social, economic, environmental and energy domains:

- Lessons learnt from a global pandemic. *Sustainable production and consumption*, 26, 343-359. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.10.016>
- Perić, J., & Delić, A. (2016). Developing social responsibility in Croatian Universities: a benchmarking approach and an overview of current situation. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 13(1), 69-80. <https://doi.org/10.1007/s12208-015-0144-5>
 - Riaz Mir, U., Hassan, S. M. & Hassan, S. S. (2015). Islamic Perspective of Corporate Social Responsibility. *Islamic Perspective of Corporate*, 46(31), 77-90. <https://doi.org/10a7cf9b63723>
 - Šimić, M. L., Sharma, E., & Kadlec, Ž. (2022). Students' Perceptions and Attitudes toward University Social Responsibility: Comparison between India and Croatia. *Sustainability*, 14(21), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su142113763>
 - Tyminski, R. (2022). Back to the future: when children and adolescents return to office sessions following episodes of teletherapy. *The Journal of analytical psychology*, 67(4), 1070-1090. <https://doi.org/10.1111/1468-5922.12836>
 - Zaman, R., Jain, T., Samara, G., & Jamali, D. (2022). Corporate governance meets corporate social responsibility: Mapping the interface. *Business & Society*, 61(3), 690-752. <https://doi.org/10.1177/0007650320973415>
 - Vallaes, F. (2019). University social responsibility: a mature and responsible definition. *Higher education in the world*, 5(2), 88-96. <https://doi.org/10.13140/2.1.2121.1523>
 - Vallaes, F., & Alvarez Rodrguez, J. (2019). Towards a Latin American definition of university social responsibility. Approach to the conceptual preferences of university students. *Magazine of the Faculty of Education*, 22(1), 93-116. <https://doi.org/10.5944/educxx1.19442>